

NOVI SUVREMENI UVOD U PETOKNJIŽJE KOJI SMO TREBALI

Anto POPOVIĆ, תּוֹרָה *Torah. Pentateuh - Petoknjižje. Uvod u knjige Petoknjižja i pitanja nastanka Pentateuha*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2012., 375 str.

Ova knjiga objavljena je u autorovoj planiranoj seriji priručnika „Uvod u knjige Staroga zavjeta“ kao *prva* u predviđenom nizu od četiri knjige. Izdavačka kuća Kršćanska sadašnjost iz Zagreba štampala je knjigu u nizu „Biblica 16“ u formatu 24 x 17 cm s naslovom תּוֹרָה- *Torah. Pentateuh – Petoknjižje* a u podnaslov stavlja *Uvod u knjige Petoknjižja i pitanja nastanka Pentateuha*. Tim je već u naslovu knjiga jasno označena kao znanstveno djelo u kojem autor kao odijeljene cjeline obrađuje mnoga pitanja u svezi sa Starim zavjetom, napose teme koje se tiču Petoknjižja.

Knjiga je podijeljena u tri dijela. Prvi dio „Stari zavjet – uvodna pitanja“ (7-51); drugi dio „תּוֹרָה – Torah; Pentateuh – Petoknjižje. Uvod u Petoknjižje i Knjige postanaka, Izlaska, Levitskog zakonika, Brojeva, Ponovljenog zakona“ (55-203); treći dio „Proces nastajanja i oblikovanja Pentateuha – Petoknjižja“ (205-341). Znanstvenoj obradi knjige prethodi predgovor autora (5-8) a na kraju popis izabrane literature

na hrvatskom i velikim svjetskim jezicima, napose engleskom i njemačkom (342-352). Budući da knjiga ima sva obilježja znanstvenog djela, autor je donio i kratak prikaz na engleskom jeziku „A short description of the book“ (353-357). Na kraju donesen je vrlo pregledno napisan i sadržaj cijele knjige (359-375).

U svojem predgovoru autor ističe da je djelo priredio kao sintezu mnogobrojnih već napisanih internacionalnih uvoda u Stari zavjet na svjetskim jezicima, kao i onih prevedenih i priređenih u nas na hrvatskom. Cilj je pisca da „olakša čitanje i razumijevanje poruke pojedinačnih starozavjetnih knjiga u njihovu literarnom (književnom) i teološkom (kanonskom) kontekstu. Dodatni je cilj da informira o prošlim i o novijim pravcima istraživanja povijesti rasta i tekstualnog oblikovanja Petoknjižja“ (str. 8). Makar se autor sam smatra „priređivačem“ ovoga djela, ipak je ono u znanstvenom i metodološkom smislu sasvim originalno i vlastito djelo dr. A. Popovića, bibličara i teologa, profesora, koji djelo nudi u prvom redu studentima teologije ali i kao pomagalo svima u biblijsko-pastoralnom djelovanju (str. 8).

Prvi dio. Iz izloženog rasporeda građe autor je kao iskusni predavač zbog važnosti Tore u židovstvu i kršćanstvu smatrao potrebnim izložiti u prvom dijelu, u tri poglavlja, važna uvodna pi-

tanja koja se tiču cijelog Staroga zavjeta.

U prvom poglavlju donosi „definicije i povijesni pregled, „uvoda u Stari zavjet“ i ističe važnost i razliku općeg (*generalis*) i posebnog (*specialis*) uvoda. Teme općeg uvoda; nadahnuće ili božansko podrijetlo Biblije; tema kanona ili opsega zbirke svetopisamskih knjiga kao i tema prenošenja teksta, od najstarijih rukopisa, starih prijevoda do suvremenih kritičkih izdanja Biblije važne su za shvaćanje jedinstva i cjelovitosti cijele Biblije i Staroga i Novoga zavjeta. U kratkom prikazu djelo vrvi brojnim informacijama od tumačenja sv. Augustina do naših dana. Ukratko je prikazan razvoj teoloških razmišljanja spomenutih tema koje su dovele do prvih stručnih znanstvenih uvoda kao npr. Richarda Simona, Juliusa Wellhausena i brojnih drugih do Ericha Zengera.

U drugom poglavlju izložena je važna tema „odnosa Staroga i Novoga zavjeta“. Izložene su povijesne rasprave o teškoćama prvih kršćana o prihvaćanju Staroga zavjeta kao sastavni dio Svetoga pisma. Prikazane su nezaobilazne rasprave Marciona a potom i sv. Augustina, kao i cjelovit crkveni nauk o kontinuitetu i progresivnosti objave zapisane u Starom i Novom zavjetu kao jedinstvenoj Bibliji ili svetoj knjizi Crkve, što potvrđuje prikaz o Kanonu staroga zavjeta prikazan u

trećem poglavlju. Pisac je naširoko obradio ovu važnu temu davši cjelovit uvid u povijesni dio kako u židovstvu tako i u kršćanstvu o prihvaćanju starozavjetnih knjiga u kanon Crkve. Za lakši uvid donosi i shematski prikaz o različitu navođenju i broju pojedinih svetih knjiga u kršćanskom i hebrejskom kanonu (str. 38). Znakovito je i novo u odnosu na mnoge stare uvode što pisac donosi dodirne točke između Staroga i Novoga zavjeta. On ih naziva premosnice i spojnice između završetka Petoknjžja i (početka) Novoga zavjeta. Tako postaje jasno da „sve što slijedi poslije Tore, njezin je nastavak i aktualizacija. Tora se ostvaruje, ali se ne nadmašuje. Čak je Isusovo djelovanje shvaćeno kao nastavak i ispunjenje Tore (Mt 5,17)“ (str. 49).

Drugi dio. „תּוֹרָה – Torah; Pentateuh – Petoknjžje“ središnji je dio knjige u kojem autor izlaže uvod u Petoknjžje – Pentateuh. Sama činjenica da pisac rabi sva tri imena תּוֹרָה – Torah, Pentateuh i Petoknjžje pokazuje višestruku povijesnu i teološku važnost poruke cjelovitog sadržaja u Petoknjžju. Iz naziva se iščitava u pet knjiga jedna cjelina Mojsijeva Zakona (Tore) odnosno nauka. Mojsijev Zakon je jedan, a sastoji se od pet dijelova (str. 56). U detalje su izloženi razlozi podjele u pet knjiga. Oni su ponekad praktične ali i formalne naravi. Prikazana su i različita povijesna razmišljanja

o opsegu Tore koju su poneki proširivali na Heksateuh, Enneateuh, Tetrateuh (str. 58 sl.). U Tori je naglašena Mojsijeva jedincata uloga, pa je i s razlogom ograničena na prvih pet knjiga. U središtu Pentateuha je Božje objaviteljsko djelovanje i sve je podređeno temi Božje objave i Božjeg vođenja naroda (str. 61). Pisac je došao do zaključka da je Pentateuh složen po hijastičkoj strukturi u kojoj je u središtu nauk Levitske knjige o nužnosti svetosti Božjega naroda. Njezin izvanjski okvir čine knjige Postanka, Izlaska, Brojeva i Ponovljenog zakona.

U sljedećim poglavljima (od drugog do šestoga) pisac za razliku od mnogih i vrlo poznatih uvoda u Stari zavjet obrađuje pojedinačno svaku knjigu Petoknjžja. Nama npr. dobro poznati uvodi W. Harringtona, Ericha Zengera obrađuju teme i strukturu ovih knjiga u okviru cjeline Pentateuha. Pisac se time kao stručnjak u istraživanju Tore pridružio mnogo praktičnijem i boljem pisanju Uvoda u Stari zavjet (u nas je to ukratko činio Celestin Tomić u svojoj knjizi „Poruka spasenja“, Zagreb: 1983.) jer svaka knjiga doista ima svoju povijesnu, strukturalnu i teološku specifičnost koje pisac u detalje vrlo precizno i jasno izlaže.

U knjizi Postanka, napisane na temelju građe različitih predaja, literarnu povezanost u zadnjoj redakciji čini deset rodoslovlja

(*tol^edot*) usredotočenih oko teme obećane zemlje, patrijarha i s njima početka povijesti spasenja. Pisac jasno izlaže strukturalni sadržaj knjige i njezinu unutarnju povezanost koja se tematski proteže u druge knjige Pentateuha pa i mnogo dalje. Novost je u ovom Uvodu što pisac za svaku knjigu, pa tako i za knjigu Postanka, prikazuje i njezin odnos prema Novom zavjetu i njezinu praktičnu uporabu u liturgiji (str. 85).

Knjiga Izlaska (treće poglavlje) pripada u Izraelov credo. Kroz teme izlaska, putovanja kroz pustinju i prolaza kroz Crveno more (*jām Sûf*) do Saveza na Sinaju protumačen je Izraelov identitet. Izraelov Bog osloboditelj je Jahve (*Jahve go'el*) a događaji svjedoče da ga je Jahve izabrao za svoj narod. S njima je sklopio Savez na Sinaju i otada Izrael pripada Bogu, a Bog Jahve narodu (Izl 6,7). Autor zorno uočava dodirne točke između knjige Postanka i knjige Izlaska. Na početku Mojsije je izabran od Boga da uvede narod u zemlju obećanu patrijarsima, a završava posvećenjem Šatora sastanka koji postaje ključ za tumačenje cijele knjige Izlaska (str. 96). Savez na Sinaju je središnji savez što ga je Bog činio u povijesti Božjega naroda. Dekalog kao testament Saveza i knjiga Saveza umetnuti su u pripovjedalački okvir kao pomoć da se narod očuva kao sveti Božji narod. Jahve je vjerni i istiniti Bog koji drži Savez, a narod ga krši. Ali

Jahve je i milosrdni i milostivi Bog koji oprašta i na zagovor Mojsija obnavlja Savez. Svojom prisutnošću u Šatoru sastanka i u slavlju blagdana, napose Pashe, ponažuje svoju prisutnost i postaje trajni suputnik naroda k obećanoj zemlji i konačnom spasenju. Autor u prikazivanju teologije i važnosti knjige Izlaska za vjeru naroda ukazuje i na suvremenost teme oslobođenja i ulogu žena u povijesti spasenja. U odnosu knjige Izlaska i Novog zavjeta opširno je ukazano na rasprave u evanđeljima u kojima se Isus poziva na tekstove iz knjige Izlaska (str. 116).

Zbog religiozne važnosti ove knjige autor je na kraju razlaganja donio i opširan popis literature na hrvatskom, kao i izabranu na svjetskim jezicima.

Knjizi Levitskog zakonika pisac je posvetio posebnu pažnju. Cilj pisca knjige je očuvati narod u svetosti. U hijastičkom strukturalnom prikazu u njezinu središtu je Dan pokajanja i obred pomirenja (*Yom kippur*) a prethode mu propisi o žrtvama i svećeničkim obvezama te čistoći u svakodnevnom životu. Ono što slijedi, jest svetost života, uzorno vršenje svećeničkih dužnosti te držanje propisa i obveza o slavlju blagdana. Zakonik svetosti (Lev 17 – 26) nužan je za svetost naroda. Zakoni su utemeljeni u Bogu koji je jedino mjerilo svetosti. Ljudska moralnost proizlazi iz Božje sve-

tosti. Svetost se vidi u progresivnom rastu; od svetosti Božje, preko roditelja do zapovijedi ljubavi prema bližnjemu (Lev 19,17-18). U odnosu prema Novom zavjetu pisac poslanice Hebrejima tumači na tragu levitskih propisa da je za pomirenje čovjeka s Bogom potrebno pokajanje i obraćenje (str. 146).

Knjigu Brojeva autor nam otkriva u cijeloj njezinoj jednostavnosti pripovijedanja ali i kompleksnosti njezina nastanka i isticanja teoloških tema. Njezini su strukturalni dijelovi vrlo zamršeni. Zato autor iznosi nekoliko kriterija koji pomažu razumijevanju njezinih prikaza događaja u pustinju. Tu su kronološki pokazatelji, geografsko-prostorni pokazatelji, kronološki i sadržajno–tematski kriteriji i prostorni, kronološki i sadržajno tematski kriterij zajedno i napokon vojni kriterij. Svi oni ciljaju razumijevanju teme da nitko ne može spriječiti Božji plan s njegovim narodom. U teološkom pogledu važno je uočiti njezinu dimenziju otvorenosti i univerzalnosti. Božji Savez s Izraelom nije njihov monopol. Pristupanje Savezu otvoreno je i neizraelcima (npr. Midjanac Hobab). Svetost je dar Božji. Ona se postiže sukladno Božjim zapovijedima. Mrmljanja i pobune protiv Jahve izraz su nevjere i dosljedno udaljuju od Boga.

Knjiga Ponovljenog zakona (šesto poglavlje) prva je u nizu

deuteronomističke povijesti. Autor je metodološki i stručno analizirao sadržaj i okolnosti nastanka knjige i shematski dao vrlo precizan pregled njezine strukture (str. 179). Ona je zaokružena cjelina aktualiziranog Mojsijeva nauka na Moapskim poljanama. Redaktor je prikupio građu više zbirke zakona koje aktualizira i teološki produbljuje za svoje vrijeme. Značajni su kulturni i društveni zakoni, odredbe o centraliziranju bogoštovlja u Jeruzalem, zakoni o temeljnim institucijama. Važnost obveza povijesnih pouka ili tzv. povijesni credo (Pnz 6,4-5; 26,5-10). U Novom zavjetu knjiga je vrlo aktualna i nakon što je Isus izložio svoj nauk. Isus u svojim raspravama samo produbljuje teme Ponovljenog zakona (str. 196). Dijelovi Ponovljenog zakona česti su i u liturgijskim čitanjima.

Nakon navedene obilne literature autor ovdje donosi dodatak istraživanju. Prvi je ekskurs na temu: „Ponovljeni zakon i ljudska prava“ gdje se ističe humanost propisa Ponovljenog zakona koji imaju svoju trajnu vrijednost. Ističe humanost i u propisima ograničenih kazni Ponovljenog zakona koje uspoređuje sa starim strogim orijentalnim zakonicima, posebno Hamurabijevim zakonikom (str. 200).

Treći dio u tri poglavlja obrađuje „Proces nastajanja i oblikovanja Pentateuha – Petoknjižja“.

U mnogobrojnim *Uvodima* u

Petoknjižje na stranim jezicima koje autor prati, analizira, citira i pregledno prikazuje teme nastajanja i oblikovanja Petoknjižja, najčešće se navode na početku, prije analiziranja sadržaja i teoloških poruka pojedinih knjiga. A. Popović ovaj dio donosi na kraju analiziranja i teološkog proučavanja kanonskog teksta svih pojedinačnih knjiga. Iz tumačenja pojedinih knjiga pitanja o povijesnosti teksta i njegovu oblikovanju logički se nameću. Autor čitatelja ne ostavlja bez odgovora nego u daljnjim poglavljima o tome raspravlja i daje zaključne odgovore.

U prvom poglavlju prikazuje „dijakronijsku analizu pripovjedačkih i legislativnih tekstova Pentateuha“. Pokazuje višeslojnost pripovjedačkih tekstova. U detalje izlaže upadljive sličnosti i razlike, ponavljanja, podudarnosti. Iznosi različita mišljenja već poznatih istraživanja. Ukazuje na pravne, legislativne tekstove, koji imaju poseban autoritet kao Božja riječ. Autor je tim propisima koji se nalaze u tri velike zbirke: Knjiga Saveza (Izl 20,22 – 23,33; Zakonik svetosti (Lev 17 – 26) i Knjizi Zakona /Deuteronomijski zakonik (Pnz 12,1 – 28,69) posvetio više svojega istraživanja jer su važni i uvijek aktualni. U toj građi etički Dekalog (Izl 20,2-17; Pnz 5,6-21) ili kako ga mi definiramo kao Deset zapovijedi zauzimaju privilegirano mjesto

u formiranju cijelog Božjeg naroda. Ovom prikazu autor je dodao i Ekskurs II: „Pravni sustav u drevnom Izraelu“, gdje ukazuje na početne pravne nadležnosti poglavara rodovskih zajednica, a potom i na zakone krvne osvete (*ius talionis*) koji su imali svrhu ograničenja prekomjernih kazni. Promicanjem cjelovitog nauka Tore prevladani su mnogi drevni orijentalni propisi tumačenjem novijih odredaba u skladu s učenjem Dekaloga. Takve su odredbe o solidarnosti prema bližnjemu, pravima stranaca, udovica i siromaha i ljubavi prema bližnjemu (Lev 19,17-18).

Drugo poglavlje donosi „Povijesni pregled istraživanja Pentateuha“. Izložena su proučavanja o Mojsijevu autorstvu do 17. st., gdje se od patrističkog razdoblja tek u 16. stoljeću razvija znanstveno sustavno proučavanje (Thomas Hobbs, Baruch Spinoza, Richard Simon) i utvrđuje da je Mojsijevo autorstvo kao „norma normans“ po kojoj stoji „uvjerenje da je Bog govorio po Mojsiju i da je stoga u Petoknjižju sadržana Božja objava“ (str. 252). Od njega potječu predaje koje su u konačnoj redakciji sabrane u Pentateuhu a Mojsijevo autorstvo je teološki jamac očuvanja kontinuiteta u procesu rastuće interpretacije i aktualizacije Zakona.

Trećim ekskursom „Isus Krist kao ‘norma normans’ crkvenog naučavanja“ zaključio je au-

tor ovu raspravu.

Rasprava je odmah nastavljena tumačenjem nastanka Petoknjižja od 18. do 20. stoljeća. Riječ je o prikazu kritičkih, znanstvenih djela, H. B. Wittera, J. Astruca, J. D. Eichhorna, K. D. Ilgena, H. Hupfelda, E. Riehma, W. M. L. de Wettea, J. Wellhausena i mnogih drugih u kojima su prikazane hipoteze fragmenata, dopuna, dokumenata i konačno teorije izvora (Q – Quelle) o nastajanju Pentateuha. Pisci su na temelju predaja koristili i stvorili četiri dokumenta, poznatih nam kao jahvistički (J), elohistički (E), deuteronomistički (D) i svećenički dokument (P) koje je konačni redaktor, prema stručnim istraživanjima 19. i 20. stoljeća (H. Gunkel, A. Alt, G. von Rad, M. Noth, W. H. Schmidt), složio u kanonsku cjelinu, smatra se u četvrtom stoljeću (ili možda čak i kasnije) prije Krista. Prema većini stručnih analiza trebao bi to biti nakon povratka iz babilonskog sužanjstva svećenik i književnik Ezra. A. Popović marno izloživši mnogobrojna istraživanja donosi uvijek i svoje vlastito uvjerenje. To je upotpunio brojnim shematskim prikazima tako da se čitatelj i zorno upozna je s iznesenim tvrdnjama.

U trećem poglavlju „istraživanja Petoknjižja poslije sedamdesetih godina 20. stoljeća“ autor ukratko prikazuje najnovija istraživanja J. Van Setersa, H. H. Schmida, R. Rendtorffa, i ukazuje

na neke promjene koje nastaju u njihovu različitom pristupu formiranja teksta Petoknjižja ali i na dodirne točke koje povezuju građu u jedinstveno djelo. Promjene su moguće u datiranju izvora, povezivanju pisanih izvora i objedinjavanju pojedinih predaja u redaktorskim prerađivanjima građe. I na kraju autor nije propustio prikaz modernih istraživanja Biblije prema sinkronijskom i dijakronijskom pristupu u kojem daje prednost sinkronijskom pristupu „jer je prva zadaća čitanja i tumačenja da se razumije konačni, sadašnji oblik teksta“ (str. 325). Ističe i prijeku potrebu dijakronijskog pristupa jer pomaže riješiti mnoge teškoće u tekstu. Naglašava i da „crkveno učiteljstvo preporuča upotrebu povijesno - kritičke metode zato što ona uspijeva odgovoriti na literarna i povijesna pitanja“ (str. 325).

U Ekskursu br. IV. autor analizira aktualnu raspravu modernih bibličara „Kada je Pentateuh dobio sadašnji oblik?“ i daje prikaz tzv. Perzijske autorizacije i Zajednice građana okupljenih oko Hrama, što bi potvrdilo tvrdnje da je to bilo u vrijeme Ezre i Nehemije. Zanimljiv je i peti Ekskurs A. Popovića „Bitna obilježja drevne literature“ gdje se na temelju aktualnih znanstvenih utvrđivanja, o starosti materijala na kojem se pisalo, arheoloških stručnih analiza pronađenih starih tekstova, njihova konzerviranja, pisarskih

problema s materijalom i aktualiziranja starih propisa prigodom prepisivanja građe, dolazi do spoznaje da je „Pentateuh nastajao u procesu evolucije“ od manjih cjelina - fragmenata - prerastao je s vremenom u veće i opsežnije kompozicije i u sadašnjoj redakciji dovršen je vjerojatno u četvrtom stoljeću prije Krista u vrijeme Ezre (Ezr 7,21).

U cjelini može se zaključiti da smo od profesora dr. Ante Popovića dobili novi suvremeni znanstveni uvod u Petoknjižje na hrvatskom jeziku. Namijenjen je studentima teologije i svima koji žele više znati što teološke i njoj sukladne znanosti danas kažu o nastanku i teološkim porukama biblijskog teksta u Pentateuhu. Nezaobilazan je to novi priručnik za biblijski studij Petoknjižja na teološkim učilištima. Knjiga vrvi znanstvenim informacijama od najstarijih do našega vremena o biblijskom studiju Pentateuha. U knjizi je sve što kršćanski intelektualac treba znati o Petoknjižju. Autor je u svojem izlaganju logičan, vrlo jasan, i u svojim zaključivanjima znanstveno utemeljen. Novost je u njegovu Uvodu što je stručno obradio važna pitanja nadahnuća, odnosa Staroga i Novoga zavjeta i kanona. Dragocjenost je što je obradio pojedinačno sve knjige Pentateuha iz kojih se nameću pitanja povijesnog i teološkog oblikovanja teksta. Zato je autor, logično razmišljajući, na ta

pitanja donio odgovore stručnih biblijskih istraživanja u trećem dijelu knjige. Znakovito je što pisac kroz cijelo djelo izložena zaključivanja obrazlaže manjim slovima popratnim razlaganjima koja su, čini mi se, ponekad važnija za razumijevanje od redovnog teksta izlaganja. Upadljiva i važna novost u autorovu istraživanju su dodirne točke i prenosnice kako unutar samih knjiga tako i među njima ali i Novim zavjetom. Tim načinom autor ističe jedinstvo obaju zavjeta i važnost učenja Tore od njezina nastanka do ispunjenja Božjih obećanja u Isusu Kristu. Metodološki knjiga je u cjelini vrlo dobro uređena. U rasporedu građe autor je logičan, stručan i pedagoški vrlo jasan u tumačenjima izloženih istraživanja i zaključnih tvrdnji. Ima, moglo bi se reći svoju vlastitu ali jasnu, za mnoge neuobičajenu, metodu u podjeli građe kod naslova, podnaslova i potpodjela. To je kombinacija rimskih i arapskih brojaka uz pomoć latinske ali i grčke abecede. Iako je knjiga u cjelini sinteza mnogobrojnih stručnih istraživanja o Petoknjižju, ona je po svojoj originalnosti izlaganja i zaključivanja, kao i metodološkom stručnom izlaganju vlastito i originalno djelo autora dr. A. Popovića. Dragocjeno je u djelu što autor iza svakog poglavlja donosi popis birane literature na hrvatskom i potom velikim svjetskim jezicima. Autor se već

i svojim drugim stručnim knjigama o tumačenju Biblije i ovom knjigom predstavio kao vrsni bibličar i teolog u nas. Zato je knjiga jedno od najdragocjenijih priloga i veliko obogaćenje naše hrvatske biblijsko-teološke literature i nezabilazni priručnik u suvremenom studiju teologije.

Božo Odobašić

EGZEGETSKA STUDIJA O PRIZORU ISUSOVA UMIRANJA NA KRIŽU PREMA LUKI

Gonzalo Andrés RUIZ FREITES, *El carácter salvífico de la muerte de Jesús en la narración de San Lucas. Estudio exegético de Lc 23,33-49 desde la perspectiva soteriológica lucana*, Vatican: Libreria editrice Vaticana, 2010., 307 str.

Autor je svećenik Instituta utjelovljene Riječi, rođen u Argentini god. 1968., a knjiga je disertacija izrađena pod vodstvom Klemensa Stocka i obranjena na Papinskom biblijskom institutu u Rimu god. 2008. Okolnost da je knjigu izdala Vatikanska izdavačka kuća a prolog napisao dekan Kardinalskog zbora Angelo Sodano, pokazuje aktualnost teme među katoličkim proučavateljima Luke. Već davno je zapaženo da Luka ne donosi zgodu o Zebedejevima sinovima u okviru koje Isus poziva na veličinu služenja